

SATIRA I SOCIJALNA KRITIKA U DELU UBEJDA ZAKANIJA

Muamer Halilović

*Grupa za religijsku civilizaciju,
Centar za religijske nauke „Kom”, Beograd, Srbija*

O socijalnim problemima moguće je govoriti na različite načine. Jednom je u pitanju filozofsko tumačenje suštine problema, drugi put je posredi istorijsko razmatranje porekla problema, treći put je reč o sociološkom analiziranju odnosa između problema i razvoja odnosno dekadencije društvenog života. No, sve to spada u naučnu metodu socijalnog istraživanja kada nastojimo da analiziramo i rešavanju problema pristupimo tako što problem doživljavamo kao pojavu s određenim karakteristikama i svojstvima. No, postoji i način kada želimo samo da ukažemo na problem, da ljudima skrenemo pažnju na njegovu štetnost, da ih podsetimo da su se dobrim delom privikli na njega, do mere da ga više i ne primećuju iako je njegova štetnost još uvek očigledna, možda čak više nego ikada ranije. To je upravo metoda za koju se opredeljuju pojedini književnici, satiričari. Oni nam nude karikaturnu sliku socijalnog stanja jer veruju da ćemo se jedino tako trgnuti i uvideti koliko smo bili nesvesni i nesavesni spram određenih štetnih okolnosti u kojima živimo i vaspitavamo svoju decu i buduće generacije. Satiričari vrlo često ne nude nikakvo konkretno rešenje jer to im i nije namera. Njihova metoda nije naučna da bismo od njih očekivali analizu problema pa zatim i predlog rešenja. Njihova namera je isključivo da prodrmaj u članove svoje zajednice, da ih probude iz sna u koji su zapali i da ih podstreknu da nešto preduzmu. I ništa više od toga.

U ovom radu nastojaćemo da, na primeru verovatno najvećeg satiričara u istoriji islama Ubejda Zakanija, ispratimo do koje mere je satirična misao mogla da bude korisna u periodu nakon što su Mongoli zauzeli gotovo sve predele muslimanske teritorije.

Ključne reči: *Ubejd Zakani, satira, književnost, islam, poezija, socijalna misao, društvo, kritika*

1. Uvod – Satira kao oružje protiv jednoumlja

Jednoga dana, dok se nakon velike borbe odmarao u senci orahovog drveta, sultan Mahmud, osnivač gaznavidske dinastije (975–1187), zatražio je da mu donesu nešto za jelo. Pošto su bile ratne okolnosti, donesoše mu pečeni patlidžan, koji on u slast pojede. Nakon jela okrenuo se ka svom prijatelju i savetniku, koji je sve vreme bio prisutan, i pokazao da je hrana bila veoma ukusna i da mu se pečeni patlidžan dopao. Kako bi podržao sultanov stav, savetnik je odmah počeo da govori o raznim lekovitim svojstvima patlidžana. Nekoliko dana kasnije donesoše mu istu hranu, ali se sultanu ovoga puta hrana nije dopala, pa je odložio patlidžan. Uočivši to, savetnik je rekao da je konzumiranje patlidžana štetno po čovekovo zdravlje i da nijedna hrana u kojoj se nađe patlidžan neće biti ukusna. Sultan Mahmud ga s čuđenjem pogleda i upita: „Pa zar nisi nešto ranije hvalio patlidžan i spominjao njegove koristi?” A ovaj mu na to odgovori: „Vaša visosti, ja sam Vaš savetnik i prijatelj, a ne patlidžanov.”

Dok prenosi ovu priču, slavni muslimanski satiričar, pesnik i socijalni mislilac iz XIV veka Ubejd Zakani ne osvrće se posebno na istorijske detalje ovoga događaja (Zakani 1999: 281). Ne spominje koje se godine to dogodilo, ko je bio taj Mahmudov savetnik, o kojem njegovom ratu je reč, niti mesto i grad u kojem se sve to odvijalo. Ti detalji mu nisu ni bitni. Jer on želi da ukaže na nešto sasvim drugo. Želi da pokaže odnos sultanovih savetnika i prijatelja prema njemu, ali i prema istini. Mahmudov savetnik u ovoj priči vrlo lako menja svoj stav samo da bi se njegova priča svidela sultanu. Tako da se stiče utisak da za njega istina nije nešto što zaista postoji, nezavisno od svakoga od nas, već da je ona samo ono što će sultanu prijati, i što će samim tim i njemu doneti veću korist. Ili u krajnjem, čak i ako postoji neka istina nezavisna od sultanove volje, ona nije toliko bitna da bi bila vredna pomena i posebnog zalaganja. Ovakvih dvosmislenih događaja u velikom broju pronalazimo u Ubejdovim delima.

Satira je književni oblik u kojem se kritički ismevaju pojedinac, društvo, država, vlast ili određeni organ u jednoj zajednici (Popović 2007: 650). Prema tome, možemo reći da je satira zapravo upotreba reči i fraza u značenju na koje se ne ukazuje direktno, već posredno. A taj posrednik je najčešće nerealna ili karikaturno uveličana pojava, koja našu pažnju usmerava na detalj iz našeg života ili života našeg društva koji nam je iz bilo kog razloga promakao, ali koji nam je svakako dovoljno poznat (Anvari 2000: 57). Nekada je predmet satiričnog ismevanja i neko određeno ponašanje, apstrahovano iz ličnosti ili društvenog duha i strukture. U tom slučaju, fokus može biti stavljen na konkretan period, ali isto tako može obuhvatati i širi vremenski raspon. Satira se često koristi kao sredstvo socijalne i političke borbe, ili bar neometanog

izražavanja političkih stavova u periodima kada direktno izjašnjavanje nije dozvoljeno i bezbedno. Satira razobličava društvene nedostatke, sumnjive tradicije uspostavljene hirovima ili nasiljem, političke strasti, nemoral, nepravdu i ljudske sebičnosti, nepromišljenosti, mane i kukavičluk, a svojim podsmehom na duhovit ali nekada i podrugljiv način kritikuje i opominje. Ona na taj način nastoji da pokrene novi talas reformi i socijalnih promena. Njena namera nije čisto podrugivanje, ona se time služi i koristi ga samo kao privremeni pribor. Konačni cilj satire jeste reforma. Zapravo, satiričar možda i nema nikakvu predstavu o tome kakvo bi stanje trebalo da bude, ali je dovoljno kadar da uoči da trenutno stanje nije povoljno, da ne odgovara njegovim idealima, ma kakvi oni bili i ma od kakvog izvora poticali. Zavisno od toga da li satiričar predstavlja određenu ideju ili pak govori isključivo u svoje ime, možemo govoriti i o obuhvatnosti oštine jedne satire. U svakom slučaju, tehnika komičnog preuveličavanja najmoćnije je umetničko sredstvo satiričara. Potrebno je neku deformisanu društvenu pojavu, mentalnu i moralnu izobličenosť, prenglasiti do te mere da ona postane očigledna svima. To preuveličavanje nekada ide ka tome da bude predstavljeno i kao neki oblik alternativne istine, koja veoma podseća na objektivnu istinu i realno stanje društva, ali su ta istina i to stanje očigledno izopačeni. Na taj način, satiričar želi čitaocima da skrene pažnju na društveni poredak, ili na određeno ponašanje kod pojedinaca, kako bi se na to fokusirali i oni koji su olako preko toga prelazili. Satiričar, dakle, ima ulogu osobe koja opominje, koja skreće pažnju, ali ne daje direktan i jasan sud. Jer kada bi to učinio, uništio bi uticaj svoga dela. Mnoga značenja postaju jasnija i prihvatljivija kada se na njih ukaže indirektno.

U pomenutom primeru s početka ovoga rada, recimo, Zakani želi da pokaže da savetniku sultana Mahmuda Gaznavija više nije bitno šta je objektivna istina o nečemu (primer patlidžana je banalan, i Zakani ga namerno koristi kako bi svoju ideju jasnije i kristalnije preneo čitaocima). Dakle, tog savetnika ne interesuje istina kakva jeste, njega samo zanima šta će u datom trenutku prijeti njegovom vladaru, pa samim tim šta će u tom momentu za njega biti od najveće koristi. Na taj način Zakani nam skreće pažnju na ozbiljan politički problem – gde je sve okrenuto volji vladara, a ne istini.

U istoriji islamske misli, u književnim tradicijama naroda koji su činili glavninu muslimanskog društva – a to su ponajviše arapska, persijska i turska književnost – upotreba društvene satire nije bila retka pojava. Naravno, nema mnogo književnika i mislilaca koji bi se isključivo posvetili satiri i koji se u svom književnom poduhvatu nisu latili i drugih oblika i tipova književnog stvaralaštva. Ali i to je bilo dovoljno da se tradicija satire postepeno razvija u islamskoj kulturi. Ona je pogotovu bila zastupljena u periodima kada politička struktura i dominantna vlast nisu dopuštale da se njihovi protivnici

slobodno izjašnjavaju. Takođe, tragove satire primećujemo i u razdobljima kada se na ne tako velikoj i prostranoj teritoriji pojavljuju dve vlasti ili više vlasti i dinastija, zbog čega je svaka na svoj način umnogostručavala svoj pritisak na narod kako bi obezbedila bolju poziciju u odnosu na druge. A budući da je takvih perioda u istoriji islama nakon smrti verovesnika islama bilo relativno mnogo, te da su se dinastije, pogotovu u pokrajinskim i pograničnim područjima, menjale vrlo brzo, i da bi se često događalo da u istom periodu jednom oblasti vladaju dve porodične dinastije ili više njih i da svaka od njih sebi pridaje isključivo pravo na vlast – treba reći da je i satire bilo gotovo u svim periodima islama. Jer u trenucima totalitarne ideologije, naučnici su svoje socijalne i političke stavove nekako skrivali u svojim naučnim delima, ili ih uopšte nisu izražavali. Ali književnici i umetnici bili su nešto drugačiji. Naravno, govorimo o onima koji zbog svojih ideja i ideala nisu želeli da se pridruže bilo kojoj vlasti i dinastiji. Oni su svoje ideje vešto predstavljali u svojim ostvarenjima – slikari u slikama, arhitekta u građevinama, vajari u skulpturama (mada njih, iz juridičkih razloga, i nije bilo tako mnogo u istoriji islama), a književnici u svojim pesmama ili drugim književnim delima. Upravo zato u zbirkama mnogih arapskih, a pogotovu iranskih, pesnika i književnika pronalazimo, ako ne mnogo, onda bar nekolicinu primera društvene satire. To je bio najbezbedniji, a nekada i najuticajniji način skretanja pažnje društvenih masa na štetnost aktuelnih političkih struktura i socijalnih sistema u zajednici. Iako ih nema mnogo, ipak ne treba da čudi podatak da su pojedini književnici odlučili da se gotovo isključivo bave satikom. Istraživanje njihovih dela verovatno bi nam dalo najbolji uvid u to na koji način je satira doprinosila razvoju socijalne misli u islamu. Među tim pojedincima bio je i Ubejd Zakani, koga mnogi istoričari nauke u islamu s pravom smatraju najvećim predstavnikom društvene satire u istoriji islamske misli.

2. Život i delo

O životu Ubejda Zakanija nije mnogo istraženo. Abas Ikbal Aštijani bio je jedan od prvih književnika i kritičara koji se u poslednje vreme posebno posvetio Zakanijevoj ličnosti i njegovim delima. Uložio je veliki trud kako bi detaljno pregledao sva sačuvana Ubejdova dela, nakon čega je sačinio autentičnu zbirku pod naslovom *Kulijat* (Hakimazar 2015: 100). Njegov posao nastavili su Muhamed Džafer Mahdžub i Parviz Atabaki. Osvrnuvši se na priređeni materijal i detaljno pregledani *Kulijat*, Mahdžub i Atabaki su napisali nekoliko pojedinačnih komentara, s namerom da Zakanijevu satiru učine razumljivijom širem krugu čitalaca (videti: Zakani 2000). Mahdžub je 1999. godine u Njujorku, uz *Kulijat* i Aštijanijev predgovor, objavio i svoj opsežni uvodnik. Pritom, preveo je i dotad neobjavljene Zakanijeve arapske

spise na persijski jezik, i detaljno protumačio neke nejasne segmente iz njegovih dela. Takođe, u časopisu *Iranšenasī* [Iranistika] objavio je niz naučnih radova o Zakanijevoj satiri i o skrivenim značenjima na koja je ovaj slavni muslimanski književnik želeo da ukaže (videti, primera radi: Mahdžub 1994: 759–816). Zanimljive i vredne podatke o životu i mislima Ubejda Zakanija u poslednje vreme izneo je i Pol Sprečmen (Paul Sprechman) koji je nekoliko godina boravio, studirao i predavao u Avganistanu i Iranu, pa mu je Zakanijeva literatura bila i te kako dostupna (videti: Sprechman 1979: 224–237; isto 1984). Tu naravno ne treba zaboraviti ni Alija Asgara Halabija koji je Zakanijeva dela istražio sa leksikografskog stanovišta (videti: Halabi 1998; isto 2005).

U svakom slučaju, Nizamudin Ubejdulah Zakani (poznatiji kao Ubejd Zakani), veliki muslimanski i iranski satiričar i pesnik, rođen je najverovatnije u Širazu 1300. godine. Neki istoričari, doduše, veruju da je Ubejd rođen u Kazvinu, a da se njegova porodica dok je on bio novorođenče doselila u Širaz. U svakom slučaju, gde god da je rođen, izvesno je da je odrastao u pesničkom gradu Širazu. Verovatno otuda potiče i njegova velika ljubav prema književnosti i poeziji, u čemu je vrlo brzo postao slavan. To potvrđuje i istoričar Hamdulah Mustaufi, Ubejdov savremenik, u svojoj knjizi *Tarih-e gozide*. A pošto je ta knjiga napisana čak četrdeset godina pre Ubejdove smrti, možemo zaključiti da je on i u mladosti bio izvrstan pesnik i književnik (Hakimazar 2015: 101). Nažalost, o njegovom detinjstvu se u istorijama ne govori mnogo, ono što je poznato jeste samo činjenica da je od rane mladosti bio u službi vladarima i političkim činovnicima, što mu je dalo odličnu priliku da se iznutra upozna s modelima vladavine, s raskošnim životom članova porodica sultana i s mnogim drugim porocima koji su pratili njihove aktivnosti. Godine 1345, nedugo nakon ustoličenja Abu Ishaka Indžua, najvećeg vladara indžuidske dinastije, koja je u ime Mongola i njihovog ilkanata tokom XIV veka vladala nad Širazom i okolnim područjima, Ubejd je uspeo da pristupi dvoru i da svojim književnim umećem privuče Abu Ishakovu pažnju. Abu Ishak je bio poznat po velikoj ljubavi prema umetnosti i književnosti. O njemu i njegovom blagom odnosu prema umetnicima pisao je i Hafiz Širazi, jedan od najvećih persijskih lirskih pesnika.

Reč *indžu* u starom mongolskom jeziku, kojim su govorili i ilkanatski vladari, označava državnu specijalnu imovinu. Veliki ilkan Oldžeju još davno poslao je Šarafudina Mahmud-šaha u Širaz kako bi privremeno vodio računa o državnoj imovini u toj provinciji, tačnije o ilkanatskom *indžuu*. Šarafudin se na tom poslu izvrsno pokazao, pa mu je mandat produžio i Oldžejuov naslednik i sin Abu Said. Ipak, pošto je Abu Said bio maloletan (imao je tek dvanaest godina kada je umesto oca određen za velikog ilkana), Šarafudin je uspeo da se izbori za relativnu samostalnost u Širazu. Ova nezavisnost je vremenom postajala sve veća i konkretnija, a presudan potez je

povukao Šarafudinov sin Dželaludin Masud. Pošto je uočio da je moć ilkanata gotovo iščezla, odlučio je da i zvanično proglasi nezavisnost, da vojnim intervencijama Širazu pripoji i okolna područja i da oformi novu vladavinu, koja će kasnije postati poznata kao indžuidska dinastija. Abu Ishak Indžu, na čijem dvoru je Ubejd uspeo da stekne veliku slavu i poštovanje, bio je poslednji, a ujedno i najmoćniji vladar ove dinastije.

Abu Ishak je vodio velike borbe sa vladarom Jazda i Kermana i utemelji-vačem muzafaridske dinastije Mubarizom Muhamedom. Ove učestale borbe konačno su rezultirale Mubarizovom pobedom, osvojio je Širaz i utamničio Abu Ishaka. Mubariz je bio osvajač i ratnik, književnost ga nipošto nije privlačila, pa je bilo sasvim prirodno da će se Ubejd umnogome distancirati od njega i njegovih prijatelja i savetnika. Ova nasilnička narav napokon je Mubariza došla glave, sinovi su ga svrgli s vlasti, pa je na njegovo mesto došao najstariji sin Šah Šuđa. Šuđa je odlučio da se nastani u Kermanu kako bi mogao istovremeno da utiče na Jazd i Širaz. Po ljubavi prema umetnosti i kulturi veoma je podsećao na Abu Ishaka, što je ohrabrilo Ubejda – ali ne samo njega, već i mnoge druge pesnike i književnike među kojima je bio i Hafiz Širazi – da ponovo pristupi dvoru, ali ovoga puta dvoru muzafaridske dinastije. A pošto je Šuđina vladavina potrajala izuzetno dugo, od 1358. do 1384. godine, Ubejd je sve do smrti živio u miru, ne bogzna u kakvom blagostanju – poznati su i periodi njegovog siromaštva – ali svakako u relativnom miru. Ubejd je preminuo 1371. ili 1372. godine (Bakeri, Masudi 2011: 14–17).

Kada se Ubejd rodio, prolazilo je više od sedam vekova od pojave islama. Sasvim dovoljno vreme da se mnogi ideali zaborave, da se mnoge vrednosti napuste, da se zloupotrebe institucije koje su nekada radile u ime islama i pravde i da se krene potpuno drugačijim putem. Pritom treba uzeti u obzir i razorne mongolske napade na istočne granice kalifata koji su nakon više od tri decenije urodili plodom. Mongoli su osvojili glavninu teritorije koja je nekada pripadala kalifatu i na tom području uspostavili sopstveni ilkanat. Iako su ilkanatski vladari nedugo potom prihvatili islam kao zvaničnu religiju, pa su čak i sami konvertirali u islam, ipak je jaz koji je stvoren bio sasvim dovoljan da situacija iz dana u dan postane gora po muslimanski narod. Više nije postojala ni jedinstvena vladavina. Videli smo da je samo na teritoriji centralne Persije postojalo nekoliko potpuno samostalnih dinastija, koje su dobrim delom bile i sukobljene, a svaka je nametala dodatni porez građanima (Halekirad 1996: 159). U takvim okolnostima, poslednje što bi trebalo da se očekuje jesu socijalna pravda i blagostanje (Bakerzade 1996: 11). A ono što je nedostajalo da bi se bar rodila nada da je moguće bilo šta promeniti, bila je sloboda govora. Slobode govora u takvom haotičnom političkom stanju naravno da nije bilo. Zato je trebalo odlučiti da li ostati po strani društvenopolitičke scene i kako-tako voditi svakodnevni život ili se oprobati

u nekom obliku skrivene kritike osnovnih tokova u zajednici. Ubejd se odlučio za ovo drugo, a najbolje sredstvo za izražavanje sopstvenih misli pronašao je u poeziji i satiri, ili bolje reći u satiričnoj poeziji.

Golam Hosein Jusefi, savremeni književni kritičar, u svojoj knjizi *Susret s prijateljima pera* piše: „Korupcija i nemoral pronašli su put do svih slojeva društva, uključujući zaposlenike u administraciji, sudstvu, politici, naučnim i akademskim krugovima i institucijama, privredi i mnogim drugim sektorima. Moćnici su sprovodili veliko nasilje nad nemoćnima, namećući im velike finansijske pritiske. A što je najgore, sve to se činilo pod plaštom vere i religioznosti, pod izgovorom da je to ono što religija od njih traži. Takvim izgovorima uspevali su da opravdaju svoje najcrnje radnje, nemoral, nasilje i veliku nepravdu. Što je društveni položaj osobe bio viši, i njeni poroci su bili veći. Siromašni su iz dana u dan postajali siromašniji i nezaštićeniji, dok su plemići i dvorjani svakog dana živeli u većem materijalnom blagostanju. Jednom rečju, u doba kada je Ubejd otvorio oči ka ovome svetu, u njemu je mogao da vidi samo crnilo i tamu” (Jusefi 1976: 291).

Ubejd je za sobom ostavio mnogobrojna dela. Njegova satirična poezija u knjizi *Mačka i miš* zbog svoje prefinjenosti i pronicljivosti postala je vrlo brzo popularna u mnogim književnim krugovima. U toj knjizi mačke i miševi, shodno mirovnim sporazumima iz ranijih perioda, žive bez velikih poteškoća i konstantne borbe. No, jednog dana, veće mačaka za svog kralja izabra velikog mačora „koga bi se”, kako bi Ubejd rekao, „i lav uplašio”, i tada se situacija drastično menja. Kralj mačor je bio poznat po hrabrosti, ali isto tako i po neiskrenosti i nedoslednosti. Jednog dana, ugledavši miša koji izlazi iz krčme, ne uspeva da odoli pa ga pojede. Ali odmah potom odlazi u bogomolju da bi pokazao da se zbog počinjenog greha i kršenja sporazuma iskreno pokajao. Tu ostaje neko vreme, pa je nekoliko miševa odlučilo da ode do bogomolje i da mu saopšti da su uvažili njegovo pokajanje i da mu ništa ne zameraju. No, kada je ugledao toliko miševa na jednom mestu, mačor ponovo izgubi kontrolu nad sobom, napade ih i sve do jednog ih pojede. Nakon toga mirovni sporazum biva nepovratno poništen i počinje veliki rat. Miševi uspevaju da dobiju rat i da utamniče neiskrenog kralja mačaka. Ipak, kada odluče da proslave svoju pobedu, te kada zaborave na moguće kontrapade i opuštaju se u svom uživanju i veselju, mačor uspeva da pregrize konopac kojim je bio vezan i da napadne nezaštićene i nespremne miševe. U tom trenutku pridružuju mu se i druge mačke i čine veliki pokolj nad miševima.

Ubejdova satirična poezija o borbi između mačaka i miševa jasno podseća na borbu između Mubariza i Abu Ishaka. Mubariz je bio surovi osvajač koji je sve vreme pokušavao da svoja zlodela i nasilje sakrije pod plaštom religije i religioznosti. Mačorov odlazak u bogomolju nakon što napada nezaštićenog miša simbolično predstavlja tu Mubarizovu neiskrenost i površnost

u pristupu religiji. Takođe, mačorov napad na grupu miševa koji su dobro namerno došli da uvažavaju i prihvataju njegovo pokajanje pokazuje njegovu nestabilnu narav i prevrtljivu ličnost. Dakle, njegovo pokajanje i privrženost verskim zakonima imali su smisla samo kada mu je to bilo od koristi. S druge strane, miševi u toj pesmi simbolizuju Abu Ishaka i Indžuide. Oni posećuju krčme, opijaju se i sklone su svakakvim porocima. Poštuju ugovore i date reči, ali se ne pridržavaju božje reči. Zbog takve, da kažemo epikurejske naravi, oni i ne uspevaju da naprave veliki poduhvat jer za njih postoji samo trenutak u kojem se nalaze i ništa više od toga. Pa zato, kada uspevaju da zarobe velikog mačora, kralja mačaka, umesto da se usredsrede na njega i da skiciraju nove korake, oni se upuštaju u veselje i proslavu, što ih napokon staje glave. Abu Ishak je bio veliki ljubitelj umetnosti i književnosti, ali je život provodio u porocima. Retko je bio pri sebi, a državičkim poslovima morali su da se bave njegovi savetnici i prijatelji. Satirična poezija o mačkama i miševima, dakle, na jedan suptilan način prikazuje nedostatke s kojima su se suočavale obe strane u ovoj borbi, ali ne samo u toj borbi, već u celokupnom tadašnjem društvu u Širazu, Jazdu, Kermanu i drugim obližnjim gradovima.

Ubejd je za sobom ostavio i druga dela. U nastavku ćemo spomenuti neke od njegovih najvažnijih knjiga, zbirki i poslanica:

- poslanica *Delgoša* u kojoj se ponajviše osvrće na moralne probleme u društvu (Zakani 2001);
- zbirka *Ahlak al-ašraf* koja se bavi analizom stanja svesti u vladalačkoj i naučnoj strukturi zajednice (Zakani 1995);
- poslanica *Tarifat*, poznatija po imenu *Dah fasl* (Zakani 2004);
- poslanica *Sad pand* (isto);
- satirični horoskop *Falname-je burud* (isto);
- zbirka poezije (Zakani 1999; isto 2000).

3. Socijalna misao

U Zakanijevim delima ne treba tražiti neki jedinstveni i logički potpuno usklađen sistem socijalne misli. Tako nešto nikada nećemo pronaći jer on tome nije ni težio (Mohtari, Sepehrinija & Doukar 2013: 127). On je bio umetnik, književnik, satiričar. Želeo je u svojoj poeziji, a gdekada i u prozi, da izrazi svoja osećanja, da pokaže svoje nezadovoljstvo postojećim stanjem u zajednici u kojoj je živio, da uputi kritiku, indirektnu možda, ali svakako uticajnu i plodotvornu. I nije nastojao da ponudi rešenje, novi predlog za socijalni poredak, za njega je bilo dovoljno da skrene pažnju na društvene

poroke koji su harali njegovim društvom. Mi ćemo u nastavku da se osvrnemo na neke od primera njegovih oštrih kritika predstavljenih primamljivim i privlačnim satiričkim perom.

3. 1. Grotjeska – suprotna realnost

Jedna od najvažnijih tehnika koju Zakani u svojim delima koristi jeste grotjeska, odnosno upotreba iskrivljene pa čak i suprotne realnosti. Nešto što je esencijalno vredno on je predstavljao kao bezvredno i štetno, nastojao je da nam se ono što je dobro pričinjava lošim, čudne postupke vladara i drugih službenika tumačio je tako da pomislimo da su oni sasvim prihvatljivi, nasilje je opisivao kao normalan čin, a pravdu je smatrao bespotrebnim traćenjem vremena i potencijala. Evo šta on u svojoj knjizi *Ahlak al-ašraf* piše o čestitosti i moralnosti:

Istraživači su nakon mukotrpnog truda saznali da su ljudi u prošlosti čestitost smatrali pohvalnom osobinom. Oni su čestitom nazivali osobu koja poštuje svoju porodicu, ne izgovara laži, ne ogovara niti želi da bude u društvu onih koji ogovaraju, ne krade, ne otima, ne vređa. Veoma je čudno i zanimljivo što je takva osoba zbog takvog ponašanja bila hvaljena (Zakani 1999: 238).

U ovom tekstu primećujemo na koji način Zakani satirično pristupa moralnom stanju zajednice kojoj pripada. On karikaturno ističe da su moralne vrednosti potpuno izmenjene, pa stoga za osobu iz njegovog društva kao da nije pojmljivo da su čestitost i moralne vrline nekada bile vredne i poštovane. Pritom, zanimljivo je da on to izvitopereno moralno stanje povezuje čak i s životima istaknutih članova svoje zajednice, pa čak i verskih učenjaka, od kojih bi trebalo da se očekuje da budu glavni zagovornici tradicije i etike. Štaviše, on satirično i grotjeskno ističe da su oni čak i kuranske *ajete* tumačili na način kako odgovara njima a ne istini. Nekoliko redova nakon gornjeg teksta on piše sledeće:

Naši prijatelji veruju da su prethodnici činili veliku grešku po pitanju poimanja čestitosti i moralnih vrednosti, te da su nažalost živote proveli u zabludi i neznanju. Jer ako bismo živeli onako kako su oni činili, ne bismo postigli nikakve rezultate. U *Kuranu* čitamo da „život na ovome svetu nije ništa do igra i razonoda i ulepšavanje i međusobno hvalisanje i nadmetanje imecima i brojem dece”¹. Ali zar je moguće do krajnosti

1 Reč je o početnom delu 20. *ajeta* kuranskog poglavlja „al-Hadid” (Gvožđe), u kojem se pokazuje da je život na ovom materijalnom svetu pun poteškoća i prolaznosti, poput dečje

uživati, igrati se, nadmetati se imecima i provoditi se, a ne činiti prekor, nasilje i nemoral? Zar je realno očekivati da se imetak poveća a da pritom ne otimamo, ne krademo, ne lažemo, ne varamo? Takođe, da bismo povećali ugled sopstvenih postupaka, zar nije najbolje da umanjujemo trud drugih ljudi i da ih vređamo? Pa zato, onaj ko poželi da živi čestito, moraće da odustane od svega ovoga što je predstavljeno kao suština života na ovome svetu. Takav čovek će zaista uzalud živeti (isto: 239).

Kada se opšte stanje ovako karikaturno predstavlja, te kada se ponad toga ta predstava smatra normalnom pojavom, čitaoci mnogo lakše i jednostavnije uočavaju celokupni apsurd zajednice o kojoj pisac ili pesnik govori. Mi smo ovde spomenuli samo jedan primer, a Zakani je tu tehniku vrlo često upotrebljavao u svojim knjigama.

3. 2. *Korupcija, nasilje i razvrat u sistemu vlasti*

Veći deo života Ubejd je proveo pod vlašću muzafaridskih sultana, a pogotovu Mubariza i njegovog sina Šuđe. A pre toga, bio je u savetničkoj službi Abu Ishaka. Iako je svaki od ovih vladara bio specifičan i karakterističan u nečemu, ipak treba reći da su svi oni manje-više bili koruptivni i dobrim delom razvrtni, a Ubejd je imao priliku sve to da vidi neposredno. Stoga, njegovi izveštaji o stanju vlasti daju nam vrlo autentičan uvid u političke okolnosti perioda u kojem je živio. Mubariz je bio surov i nemilosrdan, dok su njegov sin Šuđa i protivnik Abu Ishak bili nešto blaže naravi i naklonjeniji umetnosti. Ali to ne znači da se nikada nisu poslužili zastrašivanjem naroda i teškim kažnjavanjem svojih protivnika. Uostalom, Šuđa je utamničio sopstvenog oca, srušio ga s vlasti, prema nekim prenosima iskopao mu oči (Gani 2010: 160) i nasilno preuzeo presto. Takođe, surovo i bezdušno je usmrtio svog prvog savetnika i prijatelja Kavamudina Muhameda, kojem je Hafiz Širazi iz velike žalosti i tuge posvetio celokupan gazel u svom *Divanu* (isto: 201). Pritom, i on i Abu Ishak, koji su, eto, gajili veliku ljubav prema poeziji i umetnosti, vodili su razvratan život. Njihovi dvorovi postali su središte bluda i nemorala, koje su oni nastojali da vešto prikrivaju.

Sva ta zlodela i razvrat dobijaju još negativniju dimenziju zbog činjenice da su ovi vladari sve vreme pokušavali da sve to prikriju pod plaštom religije i religioznosti. Pred svetinom oni su želeli da stvore i očuvaju sliku velikih vernika, osoba koje se striktno i rigorozno pridržavaju svih verskih načela. Mubariz je bio vrlo poznat po tome što je surovo kažnjavao sve podanike

igre, te da je apsurdno polagati nadu u njega. Ono što je večno i za šta se pogotovu treba truditi jeste večni život nakon smrti. No, vidimo da Zakani i ovaj *ajet* u ime učenjaka koji ga okružuju tumači na poseban način kako bi pokazao kompletan apsurd svojih savremenika.

koji bi prekršili neku individualnu ili društvenu versku obavezu. Svaki njegov dekret i svaka odluka počinjali su imenom Boga i priznanjem da je on ništavni rob božji. Ali kada bi red stizao na njega samog i na njegova dela, kao da je sve to padalo u vodu. Videli smo da je upravo ovakvo njegovo ponašanje podstaklo Ubejda Zakanija da speva svoju čuvenu pesmu *Mačka i miš*, u kojoj će glavni mačor nedvojbeno asocirati na Mubariza. Naravno, iako dosta mirnijeg duha, ipak ni njegov sin Šuđa nije bio izuzetak u pokušaju da zataška svoje nepridržavanje verskih načela. Otac je to ponajviše činio da bi opravdao svoje nasilje, krvoproliće i osvajačke porive, dok se sin tog oružja latio da bi prikrrio razvrat i nemoral koji su mu postali svakodnevnica.

Ubejd veruje da je ovo haotično stanje nasilja, razvrata, bluda i korupcije u sistemu vlasti zapravo uzrok ili bar delimični pokretač mnogih drugih socijalnih pošasti i nedostataka. Iz tog razloga, dobar deo svojih knjiga, traktata i zbirki posvećuje ovoj temi, naravno kao i uvek, na satiričan način. Pa tako, recimo, svim svojim prijateljima poručuje „da se ponašaju razvratno i nemoralno, da lažno svedoče, da se zalažu za nasilje i oduzimanje prava bespomoćnim ljudima, da svoju veru prodaju za materijalna dobra, da budu nezahvalni i nezasiti, i da će na taj način biti veoma dragi i mili vladarima i vladalačkoj strukturi” (Zakani 2000: 381). Takođe, na drugom mestu prepričava događaj u kojem je izvesni maloumni Ibrahim bez ikakvog dokaza i nepravedno optužen za krađu tri miskala¹ dragog kamenja iz palate. Kalif mu je lično odredio tri dana tamnice, na šta mu je ovaj odgovorio: „Ja u ovoj palati nisam pojeo ni zrno ječma, kamoli da ukradem tri miskala dragog kamenja, ali si me uprkos tome utamničio tri dana. Šta bi onda trebalo učiniti tebi kada si toliko narodnog bogatstva javno i tajno pokrao?” (isto: 481). Maloumni Ibrahim je najverovatnije fiktivna ličnost, pritom Ubejd ne spominje ni ime vladara o kojem je reč; sve to da bi u teškom vremenu kada je svako protivljenje vladarima i njihovim odlukama bilo strogo kažnjavano uspeo da sačuva svoju glavu. Inspirisani ovakvom Ubejdovom satirou, mnogi kasniji muslimanski književnici iznosili su slične stavove. Primera radi, Ahmed Matar, savremeni irački književnik i satiričar, na sličan način je kritikovao režim Sadama Husaina, prenoseći sadržaj fiktivnog pisma koje je lopov ostavio vlasniku kuće: „Neka Bog kazni našeg vladara! Ništa osim obične prostirke nije ostavio u tvojoj kući da bih mogao i ja nešto da ukradem” (Matar 2001: 477).

Nije Ubejd pisao samo o nasilju živih sultana. Vrlo često se prisećao i mnogobrojnih zločina koje su počinili raniji kalifi i sultani. Hadžadž ibn Jusuf Sakafi ostao je upamćen u istoriji islama kao jedan od najvećih krvnika među umajadskim kalifima. Počinio je velike zločine, usmrtio ogroman broj ljudi kako bi zaštitio svoju vladavinu i postigao određene ciljeve. Ubejd piše

1 Miskal je tradicionalna jedinica mere u islamu, ekvivalentna je 4,25 grama.

da je jedan od Hadžadžovih prijatelja jednog dana saopštio da je sanjao Hadžadža da nakon smrti korača zelenim rajskim poljima dok mu pod nogama teku hladni potoci, na šta mu je Hadžadž odgovorio: „Ako je zaista tako, onda je nepravda na tom svetu nakon smrti mnogo veća od nepravde na ovome svetu” (Zakani: 2000: 420). Naravno, kao što se i pretpostavlja, ovakav razgovor između Hadžadža i njegovog prijatelja nikada se nije dogodio, ali Zakani je pokušao da na taj način skrene pažnju na količinu kalifovog nasilja i krvoprolića, do mere da je navodno i on sam postao svestan te surovosti.

3. 3. *Poremećaj naučnih vrednosti*

Društveni sistem sastoji se od međusobno povezanih organa i svaki od njih svoju funkciju obavlja u saradnji s drugim organima. Pa tako, gotovo da je nemoguće da obrazovni sistem funkcionise neometano i savršeno ukoliko finansije nisu na zavidnom nivou, te ako vlast svoje dužnosti ne obavlja najbolje. Takvo haotično stanje najčešće se dogodi kada vlast uzurpiraju ljudi koji nisu kvalifikovani za to, i kojima interes naroda nije mnogo bitan. Poremete se sistemi vrednosti jer ljudi do svega onoga što im po pravu i prirodi sleduje ne mogu da stignu neometano. Normalan sistem se u jednom društvu uspostavlja da bi narod bez velike poteškoće dobio svoja prava. Ali kada sistem oboli, onda će narod morati svoja prava da potražuje na druge načine: prevarom, podmićivanjem, pljačkom, nasiljem, prošenjem ili pak laskanjem i dodvoravanjem imućnim ljudima. Ubejd u svemu ovome želi posebno da insistira i na neizbežnom poremećaju naučnih vrednosti. U trenucima kada ljudi moraju da se bore za svoja najobičnija prava, jasno je da razlog za sticanje znanja više neće biti tako plemenit. Svako će se truditi da ili unovči svoje znanje ili, ako to nije moguće, da ga se otrese i krene sasvim drugačijim putem.

Ubejd je imao priliku da ovaj poremećaj u vrednostima oseti i na sopstvenoj koži. Dok je bio veoma mlad, napisao je naučni traktat o gramatici, pa je poželeo da ga pokloni sultanu Abu Ishaku. Nekoliko puta je pokušao da ubedi sultanove savetnike da mu dopuste da dođe do njega, oni su te njegove molbe čak preneli i sultanu, ali do susreta nije došlo. Izgovor je, navodno, svaki put bio taj da sultana trenutno zasmehava njegova dvorska luda i nije dobar i povoljan trenutak da mu neko predstavi ozbiljno naučno štivo. U tim trenucima Ubejd je izgovorio nekoliko stihova, koje će kasnije zapisati u svojoj zbirci:

Poštovani čoveče, ako si u mogućnosti da biraš, ne idi za naukom!
 Jer ćeš tako u potrazi za pažnjom moćnika svakoga dana ostati osujećen.
 Idi i budi luda, nauči da sviraš i pevaš,
 kako bi zadivio i običan narod i velikane! (videti: Džavadi 2005: 128)

Verovatno nadahnut ovakvim događajima, Ubejd u drugoj svojoj satiri prenosi zanimljiv fiktivan događaj:

Razgovarao je otac sa sinom, žaleći ga što mu vreme prolazi besciljno: „Sine, ti ništa korisno u životu ne činiš. Dane provodiš učeći i pišući. Koliko puta treba da ti kažem da naučiš da izvodiš ritmične pokrete pred ljudima, da dresiraš pse i da varaš u igrama kamenjem! Ako me ne budeš slušao, kunem ti se u Boga da ću te kazniti i poslati te u neku poznatu školu, gde ćeš od jutra do noći učiti njihovu nauku o suvoj i mrtvoj zemlji, pa ćeš do smrti ostati siromašan, nepoštovan i odbačen” (Zakani 2000: 283).

U navedenoj priči, osim očiglednog i karikaturno prikazanog poremećaja sistema vrednosti, ono što posebno privlači pažnju jeste činjenica da je Ubejd zvaničnu nauku koja se podučava u velikim školama nazvao „naukom o suvoj i mrtvoj zemlji”, čime je želeo da asocira na njenu beskorisnost. Tumači njegovog dela veruju da je ovakvom izjavom on zapravo želeo da dobar deo krivice za ovaj poremećaj prebaci na leđa samih naučnika i predavača. Oni se nisu dovoljno trudili da svoja predavanja učine praktičnim, da ih približe svakodnevnom životu, ili da bar pokušaju da opšte društveno stanje učine takvim da njihova nauka postane vredna po sebi. Ovakvo tumačenje navedene priče i nije toliko čudno kada uzmemo u obzir i to da je Ubejd na drugim mestima vrlo oštro kritikovao učenjake i predstavnike akademskog i naučnog života zbog njihovog nedovoljnog zalaganja i dodvoravanja vladarima. Ovo stanje, verovao je Zakani, bilo je prisutno i u prvim razdobljima islama, nedugo posle smrti verovesnika islama, ali se pogotovu izrazilo nakon što su Mongoli zauzeli glavninu islamske teritorije i formirali svoj ilkanat. Iako su vrlo brzo konvertirali u islam, ilkani i njihovi poklonici nisu se mnogo obazirali na islamske vrednosti. To je osetio i jedan deo učenjaka i mislilaca, pa je zaključio da će društveno poštovanje steći isključivo u slučaju da se dodvoravaju vladarima. Jer njihovo znanje samo po sebi u takvim okolnostima neće biti toliko poštovano. Kada je ovakvo stanje potrajalo, nove generacije studenata, pa kasnije i učenjaka, gotovo da se i nisu mnogo zanimala za samu nauku. Čast izuzecima, ali većinu su više interesovali praktični rezultati bavljenja naukom, odnosno odgovor na pitanje da li će moći na nekom dvoru ili u nekoj palati da „unovče” to svoje znanje. Budući da o ovome vrlo često govore Sadi, Hafiz i Ubejd, možemo zaključiti da je ono bilo i te kako osetno u Širazu tokom XII, XIII i XIV veka (Halabi 2005: 180). U nastavku ćemo izneti nekoliko primera iz Ubejdovih dela:

Pitao je jednom prilikom Šejh Mušrifudin svoga prijatelja da li se u *Kuraniu* spominju i predstavnici akademskih sistema, na šta mu je ovaj

odgovorio: „Pa naravno da se spominju, spominju se odmah pored istinskih naučnika.” Šejh ga je začuđeno pogledao, tražeći više objašnjenja, a ovaj mu je spomenuo sledeći kuranski *ajet*: „Zar su isti oni koji znaju i oni koji ne znaju?” (39: 10) (Zakani 1999: 445).

Jedan od naših poštovanih prijatelja pozvao je najvećeg učenjaka u gradu u goste kako bi mu ovaj oplemenio i blagoslovio skup. Ponudio mu je glavno mesto u sobi gde se slučajno nalazio kovčeg u kojem je domaćin čuvao zlatnike. Primetivši da ga niko ne gleda, učenjak je krišom uzeo zlatnike i sakrio ih u svoju odoru. Kada je domaćin otvorio kovčeg, primetio je da nema zlatnika. Učenjak mu je rekao: „Reci na koga od gostiju sumnjaš pa da ga ispitam!” A ovaj mu je uzvratio: „Ja u sve ove goste mogu da sumnjam, ali u tebe ne sumnjam. To je i više od sumnje. Siguran sam” (isto: 476).

Upitaše govornika u džamijama šta je to biti musliman. A on im začuđeno na to odgovori: „Pa zašto to mene pitate? Ja sam samo govornik u džamijama, šta imam ja s islamom i muslimanstvom?” (isto: 303).

Ovaj poslednji odeljak o govornicima pokazuje da je sistem vlasti vrlo dobro uspeo da uzurpira instituciju verskog javnog govora u kalifatu, ili bar u nekim delovima kalifata. Shvativši da govornici u džamijama imaju tu moć da emotivno pokrenu narod, da ga inspirišu, da mu protumače određena dešavanja u zajednici, pa čak da mu možda i nametnu svoje mišljenje, vladari i njihovi savetnici pokušali su – a vidimo da su dobrim delom u tome i uspeali – da prodru u redove tih govornika, da postave svoje ljude i istomišljenike, ili da na neki način preobrate već postojeće i u narodu poštovane govornike, kako bi svi oni konstantno govorili u korist vladarevih odluka. Ovo stanje nije nikakva novost u istoriji islama. Korumpirani govornici imali su vrlo važnu ulogu u stabilizaciji političkih i vladalačkih struktura, kao i u njihovom rušenju. Poznato je da su se govornici iz Damaska, gde je vladao Muavija ibn Abi Sufjan, okoreli protivnik kalifa Alija ibn Abi Taliba, kada je Ali ubijen u džamiji dok je predvodio molitvu, u svojim govorima s podsmehom pitali zar je Ali uopšte obavljao molitvu, te zar je on uopšte ulazio u džamiju. A Ali je bio jedan od najpobožnijih ljudi u islamu. Takođe, kada je Husein ibn Ali, unuk verovesnika Muhameda i sin kalifa Alija ibn Abi Taliba, samo pola veka posle verovesnikove smrti ubijen usred pustinje, zajedno sa svim članovima svoje porodice, gotovo da niko nije podigao glas protiv počinioca tog sramotnog čina – tadašnjeg kalifa Jezida ibn Muavije (Babaei 2013: 97–111). Jer prethodno je stvorena slika da su članovi umajadske dinastije Bogom određeni da vladaju muslimanima, i da su njihove odluke zapravo božje od-

luke. Sve to je, dakle, rezultat višeslojnog uticaja verskih govornika na podsvest ljudi i na javno mnjenje muslimana.

No, nisu korumpirani učenjaci koji su sve svoje potencijale i kapacitete koristili kako bi ojačali političku poziciju vladara i na taj način stekli bogatstvo ili društveno poštovanje bili jedini problem vezan za sistem nauke. Sličan problem stvarala je i metoda zastrašivanja ili čak likvidacije istinskih učenjaka koji nisu želeli da se prodaju tiranima, i koji su pokušavali da podignu glas istine u već dovoljno klonulom društvu. Takva metoda bila je uobičajena i ranije, ali je dostigla vrhunac tokom nekoliko mongolskih napada, kada je ubijeno na hiljade velikih muslimanskih naučnika i mislilaca, i kada su spaljene mnogobrojne biblioteke i naučne ustanove. Sve to je napravilo dodatni pritisak na naučnike koji bi možda u normalnim okolnostima i te kako želeli da se iskreno posvete izučavanju nauke.

3. 4. *Kritika pravosuđa*

Baš kao što je uticala na sistem nauke, na učenjake i na javne govornike u džamijama i drugim mestima, vlast je konstantno kroz istoriju islama nastojala da uzurpira i pravosuđe. Naravno, kada kažemo pravosuđe, ne mislimo nužno na neki jasan i izglađen administrativni sistem. Mada, bilo je i toga, postojali su pravosudni i nadzorni organi i divani još od VIII veka. Njihove glavne dužnosti bile su „kontrola tržišta, kontrola stanja društvenog morala u zajednici, redovna kontrola cena i raznih sprava za vaganje robe, nadziranje pravilnog obavljanja društvenih verskih dužnosti, kontrola stanja puteva i građevina, ograničena sudska kontrola raznih tržišnih prestupa i kupoprodajnih prevara, individualna i nasumična kontrola imovine trgovaca, itd.” (Velajati 2016: 867). Ali, i pored tih zvaničnih državnih organa, bile su i lokalne sudije koje su lično obavljale sve te dužnosti. Ovde želimo da istaknemo da je vlast u gotovo svim periodima islama nastojala da utiče na celokupnu strukturu pravosuđa, kako državnu i zvaničnu, tako i onu lokalnu. Nisu ih tako mnogo interesovali lični sporovi, već su se više obazirali na one sporove koji su se ticali njihovih neprijatelja ili neke veće imovine. Preko leđa sudija i pravosudnih organa vladari su pokušavali i uspevali da umnogostruče svoj imetak i da se na legalan i za narod prihvatljiv način sukobe sa svojim neprijateljima.

Ovakvo stanje pravosuđa i nezasićenih sudija, kojima je pravda bila poslednje što ih interesuje, te koji su preko svačijeg prava prelazili samo da bi zaštitili sopstvene interese, nadahnulo je Ubejda da na satiričan način predstavi definiciju sudije. On piše da je sudija „osoba koju svi proklinju, čije oči su poput šuplje posude koja se nikada neće napuniti, novac koji on stiže je prljav, zbog čega će njegova sudbina biti vrlo loša; on nikada neće okusiti

istinsko blaženstvo i večnu sreću” (Zakani 1999: 368). Takođe, spominje i mnoge druge priče, najverovatnije fiktivne, u kojima glavnu ulogu imaju pro-računate sudije kojima ni u kom smislu nije stalo do toga da isteraju pravdu na videlo.

Vidimo, dakle, da Zakani nema nipošto lepo mišljenje o sudijama. Naravno, to ne znači da su sve sudije bile korumpirane i nedosledne, ali sama činjenica da je Ubejd odlučio da se karikaturno pozabavi institucijom sudije i pravosuđa dovoljno pokazuje da je verovatno dominantna slika pravosuđa u narodu bila vrlo negativna.

3. 5. Uzroci i posledice siromaštva

Kada socijalna pravda ne bude zadovoljena, trud naroda neće biti ispoštovan. U takvoj zajednici neće važiti osnovno pravilo da se svaki trud koji se ispravno kanališe isplati. Pojaviće se vrlo brzo ekonomske klase, manjina koja bez velikog truda gomila imetak i većina koja uprkos mukotrpnom radu ne dobija priliku za pristojan život, obrazovanje, lečenje i napredak.

Ubejd se vrlo često u svojim delima osvrće na problem siromaštva u društvu u kojem živi. Štaviše, i on je veći deo života proveo u ekstremnom siromaštvu, ne znajući da li će sledećeg dana moći da prehrani sebe i svoju porodicu. Ali kao i u drugim slučajevima, od njega ne treba očekivati racionalnu analizu, njegova književna metoda nije takva da postavlja pitanja logičkim redosledom pa da na njih odgovara. On je satiričar, u svojim pesmama i tekstovima karikaturno ukaže na problem i bez konkretnog rešenja ga napušta. A videli smo da takva metoda ostavlja zaista veliki utisak na čitaoca. Evo jedne od takvih priča:

Siromah je otišao mudracu za koga su govorili da dobro tumači snove. Rekao mu je da je sanjao kako od kamiljeg izmeta pravi ukusnu hranu, pa je želeo da sazna koje je tumačenje tog sna. Tumač mu je tražio dva zlatnika kako bi mu protumačio san, na šta mu je siromah odgovorio: „Da sam imao dva zlatnika, kupio bih namirnice i napravio bih poštenu hranu, i ne bih morao u snu da od kamiljeg izmeta pravim hranu” (isto: 275).

Visoki godišnji porezi koje su centralni kalifat ili pokrajinske vlasti i dinastije (a nekada i jedni i drugi) nametali građanima i seljanima oduzimao je mogućnost bilo kakvog ulaganja u budućnost njihove dece. Gotovo da se moglo reći da je narod radio za vladare umesto da vladari budu na usluzi svom narodu. Palate i dvorovi su iz dana u dan i iz godine u godinu postajali sve raskošniji, veći i komotniji, dok su se seljačke kuće urušavale. Mnogi su

zbog nepodnošljivih uslova bili primorani da napuštaju svoje domove, upuтивši se besciljno u planine i polja, zajedno sa stokom i nešto imetka, ako su i to imali. No, finansijski problemi su vrlo često lančani. Kada se uništi život poljoprivrednika, kada im se nametnu visoki i nepodnošljivi godišnji porezi, oni će morati da odustanu od tog posla, da napuste svoja polja i da se okane obrađivanja zemlje. U takvim okolnostima prirodno je da će zarada od poljoprivrede naglo da padne, pa će državne strukture morati da naprave još veći pritisak na preostale poljoprivrednike i druge građane koji su morali da plaćaju porez. To je samo moglo da umnogostruči problem siromaštva i nezadovoljstva u narodu (Valij 2000: II/895). A najpogođenija grupa bili su seljaci, što opravdava Ubejdov izbor da veći deo svojih satiričnih prikaza vezanih za siromaštvo smesti upravo u sela:

Prolazila je povorka s tabutom kroz selo i ugledao ju je dečak iz siromašne porodice. Pitao je oca šta se nalazi u tom tabutu. Otac mu je odgovorio da je u njemu telo čoveka. Dečak je pitao gde ga nose, a otac je pokušao da mu ujedno dočara i strahotu smrti i groba, pa je rekao: „Vode ga na mesto gde nema ni zlata ni srebra, ni hrane ni pića, ni odeće ni obuće, ni prostirke ni oslonca.” Ali ubrzo ga prekide dečak novim pitanjem: „Dovode ga u našu kuću?” (isto: 292).

Kada siromaštvo u jednom društvu dostigne vrhunac, ono vrlo lako može da izazove i druge socijalne probleme. Učestale krađe su među najdirektnijim posledicama opšteg siromaštva. Osoba koja ne može da se izbori s glađu vremenom gubi dostojanstvo, a tada se povećava mogućnost da učini nešto što bi ranije čak smatrala veoma lošim. U takvim okolnostima, ta osoba će pokušati da pronađe različite razloge da opravda svoja dela. Pomisliće da je njeno pravo znatno veće od toga da ne zna da li će joj porodica i deca sledećeg dana imati šta da pojedu ili da obuku. A pošto to pravo neće moći da ostvari normalnim i legalnim putem, otimaće ga od drugih ljudi. O ovom socijalnom problemu pisali su mnogi muslimanski i persijski književnici i mislioci. A među njima i Ubejd je nastojao da na sebi svojstven način skrene pažnju na tu problematiku. Evo kako on umetnički ukazuje na stanje svesti naroda prema kojem svako nastoji da u teškim finansijskim okolnostima opravda svoja zlodela:

Poznao sam dragog i poštovanog čoveka koji je krao ovce, a meso im delio sirotinji. Upitao sam ga zašto to radi i kakva je ta čudna navika. Odgovorio mi je: „Blagoslov milostinje i deljenja ovčijeg mesa poravnava mi greh krađe. Pa tako, meni bez ikakvog greha ostanu vuna, iznutrica i nešto masnoće” (Zakani 1999: 299).

Pa tako, svako će nastojati da što je više moguće sačuva svoj imetak. U takvom društvu ne možemo očekivati da se svi kao i pre pridržavaju verskih i građanskih dužnosti. To i jeste razlog zbog kojeg je verovesnik govorio da su „siromaštvo i bezbožništvo vrlo bliske prirode” (Kulejni 1988: II/303). Jedna grupa ljudi će uzurpirati pravo druge grupe, dok će se ova druga grupa teško boriti da sačuva ono što ima. U toj borbi i konstantnom psihičkom pritisku jasno je da će briga o obavljanju verskih obaveza ostati na samom kraju prioriteta:

Stari siromah se u džamiji molio u pamučnoj obući, a sve vreme ga je posmatrao lopov. Nakon molitve mu je prišao i rekao da mora da izuje obuću jer nema molitve u obući. A ovaj mu je odgovorio: „Ako nema molitve, ima bar obuće” (Zakani 1999: 307).

3. 6. Sloboda govora

Pitanje slobode govora nije tema o kojoj se govori samo u poslednje vreme. To pitanje je mučilo sve blistave umove tokom raznih perioda u istoriji čovečanstva. Prirodno je da ljudi različito misle, da im se unekoliko razilaze pogledi na svet, na život, pa i na same sebe, da im se ciljevi ne podudaraju, da imaju specifične želje i ambicije. Uostalom, te razlike se u normalnim okolnostima vrlo često međusobno upotpunjuju. Svaka misao u sebi krije moć da istakne nedostatke ili kvalitete druge misli, pa tako kada dođe do dodira različitih pogleda, ukoliko se ispoštuju granice normalnog dijaloga i razgovora, ma kakav on bio, uvek će doći do napretka i progressa ljudske misli. Čak ako se taj napredak ne uspostavi odmah nakon dijaloga, do njega će doći nakon izvesnog vremena. No, ukoliko jedna strana hirovito insistira na sopstvenoj misli, ako poveruje da je istina samo ono što ona govori i da je nemoguće da bilo ko drugi bude u pravu, ili pak ako neko ima određenu korist ili profit od toga da njegova misao i njegov pogled budu dominantni, a da protivnik ne iznosi svoje mišljenje i svoj stav – onda taj prirodni progres nailazi na veliku barijeru. U takvim okolnostima jedna strana više neće biti slobodna u izražavanju sopstvene misli, ideja i želja. Njoj će biti uskraćeno pravo na to, pa će morati da se povinuje željama i stavovima druge strane, nekada svojevoljno, ali najčešće pod prisilom.

Ograničavanje slobode izražavanja i govora može imati različite modele i kategorije. A u svim modelima to stanje se primećuje u slučaju kada jedna strana ima neki oblik nadmoći nad drugom, pa zbog te nadmoći uspeva da ograniči slobodu govora i izražavanja toj drugoj strani. Ali ta moć može biti tretirana na različite načine, pa otuda nastaju i razni modeli ograničavanja. Najpre, to ograničavanje možemo podeliti u dve obuhvatne grupe:

individualno i socijalno ograničavanje. Individualno ograničavanje najčešće se svodi na dve potkategorije, a to su: fizičko i finansijsko. Individualno fizičko ograničavanje jeste najprimitivniji oblik ograničavanja slobode govora i izražavanja. Tu je, zapravo, reč o fizičkoj i telesnoj nadmoći jedne strane nad drugom. Kada se dva pojedinca u primitivnim društvima sukobe, najverovatnije će se konačno uvažiti stav onoga s jačom telesnom moći. Jer on će uspeti da prisili drugu stranu da odustane od svog stava. A kada govorimo o primitivnim zajednicama, ne mislimo samo na društva iz daleke istorije, vrlo često se i danas događa da u datom momentu među pojedincima vladaju primitivni a ne moralni zakoni, a rastući nivo individualnog kriminala i nasilja, pa tako i onog porodičnog, pokazuje da neki segmenti savremenog društva nipošto nisu udaljeni od primitivnih oblika. Drugi oblik nadmoći koja ograničava individualnu slobodu izražavanja misli jeste finansijska moć. Vlasnici velikih kompanija neretko nisu fizički i telesno nadmoćni nad svojim zaposlenima. Štaviše, kada je reč o većim korporacijama, vlasnici često imaju i fizičko obezbeđenje. A jasno je da će osoba koja radi u obezbeđenju biti fizički snažnija od osobe koju čuva. Ali i povrh te fizičke nadmoći, ona joj se povinuje, bar delimično i u okvirima svog poslovanja. Razlog je u finansijskoj nadmoći jedne strane. Tu najčešće ne susrećemo direktnu prisilu, kao što je to bio slučaj s telesnom nadmoći. Tu se pojavljuje indirektna prisila. Finansijski aspekt života radnika strogo zavisi od poslodavca. Pa tako, da bi obezbedio sopstveni život, odnosno da bi postigao određenu korist, radnik prihvata da svoje vreme, kapacitete i znanje ustupi poslodavcu. U takvim okolnostima sloboda izražavanja sopstvenih misli i stavova radnika biće ograničena u skladu s ugovorom koji su potpisale dve strane. Ekstremne oblike ovakvog ograničavanja imali smo u periodu robovlasništva, kada su fizički i te kako spremni robovi bili prinuđeni da se potpuno predaju svojim gazdama, do mere da su mnogi među njima čak i misao i brigu o sopstvenim životima prepuštali gospodarima. Naravno, danas gotovo da nemamo taj oblik finansijske prisile i ograničavanja slobode govora, ali su ipak neke nijanse ostale važeće, u okviru raznih stavaka u poslovnim ugovorima. U svakom slučaju, to su glavne dve vrste individualnog ograničavanja slobode govora i izražavanja.

No, ono što je nama ovde znatno bitnije jeste socijalno ograničavanje, a ono može biti fizičko, političko ili ideološko. Fizičko socijalno ograničavanje u suštini je veoma slično individualnom fizičkom ograničavanju, s tim što u ovom slučaju telesna moć svoje mesto ustupa vojnoj moći. Kada jedna vojska pokori drugu, ona preuzima mnoge njene resurse, do mere da praktično zavlada njome. Pa tako poražena vojska više neće moći da funkcioniše i deluje slobodno kao pre, neće moći da se organizuje onako kako je to činila ranije, da se kreće gde je želela i nameravala. Kontrolu nad aktivnostima te

vojske sada preuzima druga vojska. Nezavisno od toga da li će poraženi vojnici biti utamničeni ili na neki način integrisani u novu vojsku, bitno je da oni više neće moći da se ponašaju u skladu s normama, idejama i ideološkim platformama koje su važile za prethodnu vojsku. Te norme i ideali, bili oni ispravni ili ne, sada više neće dobiti priliku da se iskažu. To je, dakle, prvi oblik socijalnog ograničavanja slobode govora.

Drugi oblik ogleda se u političkoj nadmoći ili, jednom rečju, u vlasti. Vlast kroz zakone koje izriče, direktno ili posredstvom drugih institucija, praktično stvara okvire slobode ponašanja i govora. Nešto što je u društvu A dozvoljeno, u društvu B će biti zabranjeno. Razlog tome ne može biti priroda čoveka, jer čovek je prisutan u obema zajednicama. Razlog su isključivo različiti prihvaćeni zakoni, koji se donose u skladu s dominantnom političkom voljom u svakoj zajednici. Nekada je ona teokratska pa se i zakoni donose u skladu s religijskom platformom (mada, treba imati na umu da se i tu vrlo često pojavljuju zloupotrebe i manipulacije pojedinaca ili određene vladalačke grupe), nekada su u pitanju monarhija ili aristokratija, pa zakone donose monarh ili grupa aristokrata, a nekada, pogotovu u poslednje vreme, posredi je demokratija, u kojoj se zakoni donose parlamentarno (videti: Mubarak 2016: 1–18).¹ No, u sva tri oblika zakon čini strukturu misli, delovanja i ponašanja celokupnog društva. Svako istupanje iz tih okvira i strukture biće na neki način sankcionisano restriktivnim ili kaznenim merama. U svakom slučaju, sloboda govora i izražavanja biće dobrim delom ograničena.

No, postoji i treći oblik socijalnog ograničavanja slobode govora, koji na prvi pogled kao da nije prisilan. Taj oblik može da se kombinuje i s prethodnim modelima, štaviše vlast vrlo često pokušava da to i učini kako bi umanjila

1 Možda će neko reći da demokratija po definiciji označava vladavinu naroda nad narodom. Pa zato, čak i ako postoji neki oblik kasnijeg ograničavanja slobode kao posledica donesenih i izrečenih zakona, to je zapravo samoograničavanje. Jer na donošenje zakona indirektno je uticao sam narod. No, treba reći da je takav stav veoma apsurdan i da potiče iz nedovoljnog poznavanja suštine demokratije. „U demokratiji”, čitam u knjizi *Islam i sociologija religije*, „nije tako bitno da li je kvalitet izvršne vlasti nešto što bi trebalo da bude podržano ili ne. Jer ne postoji nikakav jasan kriterijum koji će nam pomoći u tome da vrednujemo kvalitet. Jedino čime raspolažemo jeste kvantitet, brojnost. Ako veći deo naroda smatra da je određena struktura pogodna, onda to tako i jeste. Pritom, niko ne pita pod kakvim okolnostima većina donosi svoj konačni sud, ni ko je uopšte ta većina, ni da li će upravo ta većina za vrlo kratko vreme promeniti mišljenje. Malo ko se zapita i da li je stav te većine možda pod uticajem određene moćne ličnosti ili struje koji su u pozadini njihovih odluka, a da oni toga gotovo i da nisu svesni. Primer medijskog pritiska pre održavanja različitih izbora u gotovo svim delovima sveta možda ponajbolje pokazuje da je stav većine pod velikim uticajem javnog mnjenja, a tokove javnog mnjenja dobrim delom diktiraju i usmeravaju upravo mediji. U svakom slučaju, demokratija počinje sve više da liči na neku vrstu društvene igre, a sve manje na ozbiljan način rešavanja socijalnih problema” (Halilović 2019: 627–628).

dojam prisile u javnom mnjenju. U pitanju je ideološko ograničavanje slobode govora, gde se najpre duboko u korene identiteta jednoga naroda etablira i usađuje određena sazajna platforma, uverenje ili stav, koji će potom bez ikakve dodatne prisile da prokljia, da raste, da širi grane i da nudi svoje plodove. Više neće biti potreban dodatni nadzor da bi se utvrdilo da li se zakoni i političke ideje do u tančina poštuju, sami pojedinci će zbog korekcije svog identiteta postati najbolji zagovornici i zastupnici tih ideja. Jer doživljavaće ih kao sopstvene, braniće ih kao nešto svoje, kao sebe same. Primeri ovakvog indirektnog socijalnog ograničavanja slobode govora mogu se pronaći u apsolutno svakom istorijskom periodu, počevši od antičkog doba, pa sve do moderne epohe. Uvek su postojale dogme, uverenja i sazajne platforme koje su zajednice smatralle svojim, kojima su čak tumačili sopstvene identitete, i koje su branile kao svetinje. Ranije su, doduše, bile uočljivije, ali ima ih i danas, možda čak i intenzivnije, samo se vešto prikrivaju. Jer „kada jedna ideja počne da se upliće u različite strukture društvenog života, i kada takvo stanje potraje duže, ljudi se više mnogo i ne pitaju da li je ona ispravna ili nije. Vide da se većina povinuje tim idejama, pa i oni, a da ne istraže njihovo poreklo, poveruju da su istinite, svestrano ih braneći i zalažući se za njih. Vrlo često smo kroz istoriju imali priliku da čitamo o ljudima koji su se za određene nepravedne postupke svojih vladara zalagali više od samih tih vladara. Tako je i u novovekovnoj epohi. Ideja o relativizmu i humanizmu jednom se pojavila, a ljudi su, verovatno iz velikog gneva prema sistemu koji je dominirao u poslednjim decenijama srednjeg veka, počeli svestrano da je podržavaju. Na početku su svesno zanemarivali nemile posledice te ideje, nadajući se da će nekada kasnije biti pogodnije vreme da se ona kristalizuje. Ali kasnije generacije te nemile posledice kao da više nisu ni primećivale. Bezrezervno su verovalle u ideju humanizma i za nju se zalagale svim svojim snagama. Čovek je postao centar sveta, središte svih događaja i ideologija, a Bog i tradicionalne religije potpuno su marginalizovani. Društva su sekularizovana, a čovekov kontakt s metafizičkim načelima sopstvenog postojanja dobrim delom je zanemaren. Sve to je vrlo brzo preslikano i na društveni život, u kome više gotovo da nije bilo mesta za bilo kakav oblik religijskog saznanja” (Halilović 2019: 618). To je, dakle, treći oblik socijalnog ograničavanja slobode govora i izražavanja, pa čak i misli. Ovaj oblik možemo smatrati najrasprostranjenijim, a ujedno i najplodnijim modelom.

Ubejd se u svojim pesmama i tekstovima vrlo često osvrće na ovaj problem. Videli smo njegov stav o verskim govornicima koji, umesto da podižu nivo religijske svesti u narodu, sve vreme služe vladarima i njihovim prohtevima. Preneli smo i priču o govorniku koji na pitanje šta su to islam i muslimanstvo odgovara da je on samo govornik i da ga ne zanimaju ta pitanja. Takođe, čitali smo i na koji način je pravosuđe bilo na usluzi kalifatu i pokrajinskim

dinastijama. Sve to sada možemo protumačiti na drugačiji način. Vladari su različitim metodama, a najčešće podmićivanjem ili zastrašivanjem, uspevali da uhode mnoge istaknute ličnosti u istoriji islama, a preko njih dobrim delom da kontrolišu i ograničavaju sam narod. Ta kontrola je vremenom postala potpuno bezbojna, bezlična i neosetljiva, ali istovremeno veoma intenzivna, pa je skretanje pažnje na nju na karikaturalan i satiričan način moglo da ima izrazito snažan efekat. No, da li je zaista tako i bilo, pitanje je na koje nam je odgovor pružila sama istorija. U svakom slučaju, to stanje nam slikovito, kratko i gotovo savršeno opisuje savremeni pisac Ahmed Matar koji se, prema mišljenju mnogih kritičara, i te kako ugledao na metodu Ubejda Zakanija (videti: Mohtari, Sepehrinija & Đoukar 2013: 121–146):

Kaže supruzi da bude tiha, a dete pošalje u drugu sobu. Traži da se umire i da ništa ne govore. Njihov glas mu remeti razmišljanja. Razmišlja, želi nešto da napiše o slobodi govora (Matar 2001: 284).

4. Zaključak

Sudeći prema istorijskim podacima, treba priznati da Ubejd Zakani nije uvek bio dosledan onome što je u svojim knjigama iznosio. Mada je često kritikovao nasilnički i nepravedni sistem dinastijske vlasti, a neke primere njegovih kritika imali smo priliku da vidimo na prethodnim stranama, Ubejd bi se vrlo često odlučio i da povremeno napiše stihove koji bi bili po volji pojedinih vladara, pogotovu Abu Ishaka i Šaha Šuđe. Nijedan od pomenutih vladara nije bio vredan velikog poštovanja, i Ubejd je to vrlo dobro znao, ali finansijski problemi i siromaštvo nekada imaju moć da nateraju čoveka da zatvori oči pred istinom. Ubejd je svoje oči ostavio širom otvorene u svojim pesmama i knjigama, ali ih je, nažalost, ponekad zatvarao u privatnom životu. Upravo zato, pojedini istoričari veruju da on u privatnom životu nije bio izrazito privržen načelima i propisima islamskog verozakona.

No, sve to je u našem teorijskom diskursu moguće ostaviti po strani. Ono što smo u ovom radu analizirali jesu njegova dela, a ne njegova ličnost. A podataka iz njegovog privatnog života latili smo se samo onoliko koliko nam je bilo potrebno da shvatimo u kojem periodu je živio i kakve društvenopolitičke okolnosti su ga okruživale. I ništa više od toga. To je bio period koji je usledio nakon velike promene u istoriji islama. Naslednici osvajačke generacije centralne mongolske dinastije na teritoriji kalifata uspostavili su ilkanat. Iako su vrlo brzo konvertirali u islam i prihvatili da zvanična državna religija bude islam, ipak su uvažili i mnoge narodne mongolske tradicije koje su nasledili od svojih očeva. Tako se narod pod ilkanatskim carstvom nalazio na nekoj identitetskoj raskrsnici. Tu je bilo Arapa, Persijanaca, Indijaca,

Turaka i mnogih drugih naroda. Islam je već uspješno integrisan u autohtonu kulturu svakog od tih naroda na način da se ne izgube ni osnove islama ni stubovi njihove kulturne baštine. Ali ovo sada je bio sasvim novi izazov. Na tu prethodnu integraciju sada je trebalo izboriti se i s novom kulturnom tradicijom – ali ne samo kulturnom, već i političkom i ekonomskom – koja je u neku ruku bila i invazivna. U takvim okolnostima bilo je prirodno da će i mnogobrojne pokrajinske dinastije iskušati svoju sreću, pa će krenuti u osvajanja. A kada se poveća broj manjih dinastija, povećava se i broj ratova, nesuglasica, sukoba, pa tako i nemira.

U takvim uslovima živi Ubejd Zakani i svedoči da su se u njegovom rodnom Širazu i u okolnim gradovima i predelima dinastije menjale veoma brzo, a sve to je u vladarima stvaralo još hirovitiju želju za vlašću nužno propraćenu nasiljem, nepravdom i krvoprolićem, a u narodu još teže i nepodnošljivo siromaštvo. Neistomišljenici su surovo kažnjavani i niko nije mogao da podigne glas protiv bilo čega što se na neki način povezivalo s vlašću. Zbog svega toga, Ubejd je odlučio da se pozabavi književnošću, da stvori platformu na kojoj će sve ono što je dobro i vredno predstaviti kao loše i pokuđeno, dok će sve ono loše i nemoralno učiniti pohvalnim i dobrim. Ovakva karikaturna slika bila je razumljiva za sve ljude, svi su znali da je reč o podsmeivanju, ali je sam taj čin bio veoma učinkovit da se oni otrgnu iz sna i da shvate kako su se vremenom gotovo pomirili s nekim ozbiljnim socijalnim problemima koji remete njihov život, mir i dostojanstvo.

Treba reći da je Ubejd vrlo dobro poznao tradiciju satiričnog izražavanja u arapskoj i persijskoj književnosti. U svojim pesmama i pričama vrlo često se osvrće na odeljke iz knjiga Ragiba Isfahanija, Sealebija Džahiza i drugih velikih književnika, ali gotovo u svakom primeru nastoji da te priče lokalizuje i da ih poveže sa stanjem ili ličnostima iz svoga perioda. Naravno, ništa od toga on nije činio direktno, što je svakako i očekivano. Jer suština uticaja satire jeste njena indirektnost. Zato će Ubejdove priče možda nekima koji se prvi put s njima susreću delovati raštrkano i nepovezano. Ali osobi koja istraži više njegovih književnih ostvarenja, koja ispita i vezu između njegovih spisa i svega onoga što se oko njega događalo, te priče i te pesme izgledaće sasvim drugačije. U svakoj će pronaći pojedinu ličnost iz njegovog perioda, ili možda čak iz ranije istorije. Uostalom, to i jeste razlog što se o Ubejdu i danas u književnim krugovima priča s velikim poštovanjem, iako literarni kvalitet njegove poezije i književnih dela nije bio ni blizu kvalitetu velikih muslimanskih pesnika poput Mevlane Rumija (videti: Halilović, M. 2017b: 1–30), Hafiza, Sadija Širazija (videti: Halilović, M. 2017a: 19–48), Ferdousija, Rudakija, Fahrudina Irakija, Farohija Sistanija, Šabestarija i drugih.

I konačno, ono što bi na kraju trebalo da zaključimo jeste činjenica da Zakanija nije mnogo zanimala budućnost muslimanskog društvenog života.

Iako bi nekada napisao pokoju pesmu u ime ovoga ili onoga vladara kako bi dobio nešto novca ili zlata i prehranio sebe i porodicu, on nikada nije bio zvanično u službi političkih krugova ili dinastija. To nam pokazuje da njegovu poeziju i književno stvaralaštvo ne treba razumeti kao neki oblik borbe protiv određene političke strukture, a zarad ideja ili ideala njihovih protivnika. Podjednako oštro je napadao i Mubariza i njegovog sina Šuđu koji ga je svrgnuo s vlasti i utamničio. A na isti način je kritikovao i njihovog prethodnika Abu Ishaka. Neki će reći da je to Ubejdova politička korektnost koja ga je nagnala da bude realan i da o svakom vladaru govori u skladu s onim što od njega vidi, bez preteranog dodvoravanja i bez preteranog prezira. Ali nama se ne čini da je tako. Jer kao što smo već i ranije spominjali, Ubejd nije bio naučnik kako bismo od njega očekivali naučničke reakcije. On je bio književnik, pesnik, satiričar i, na kraju krajeva – umetnik. Ali ne umetnik poput Mevlane Rumija koji je inspiraciju pronalazio u istinskoj duhovnoj baštini i u sopstvenim mističkim otkrovenjima. Jer Ubejd nije bio ni mistik. On je bio umetnik koji je inspiraciju crpeo iz ličnih emocija. Te emocije su varljive i kolebljive, to je istina. I to je možda glavna kritika koju bismo mogli da uputimo Ubejdu. Ali te njegove emocije i ta njegova umetnost imaju i svoju pozitivnu i vrednu stranu. Autentične su i originalne jer su individualne. Otkrivaju nam kako je nezavisni pojedinac sagledao situaciju i okolnosti, bez ikakvih ideoloških ili političkih predrasuda. A danas, kada smo vekovima udaljeni od tog perioda, i kada do nas stižu samo one istorijske zbirke koje su podržale ove ili one političke strukture u istoriji, ova vrsta autentičnosti nam i te kako znači. Naravno, ako budemo znali da je cenimo.

Primljeno: 12. februara 2020.

Prihvaćeno: 14. maja 2020.

Literatura

- Anvari, Hasan (2000), *Jek kese biš nist*, Tehran, Abed.
- Babaei, Habibollah (2013), "Unity and Identity after Ashura in Islamic History", *Kom: Journal of Religious Sciences* 2 (1): 97–111.
- Bakeri, Bahador & Masudi, Sedike (2011), „Tahlil-e basamadi-je nakd-e eđtemai dar asar-e Ubejd Zakani”, *Pažuhešha-je adabi* 8 (3/4): 9–32.
- Bakerzade, Behruz (1996), *Ubejd Zakani, latifepardaz va tanzavar-e bozorg-e Iran*, Tehran, Aškan.
- Gani, Kasem (2010), *Tarih-e asr-e Hafez va tarih-e tasavof dar eslam*, Tehran, Zovar.
- Halabi, Ali Asgar (1998), *Tarih-e tanz va šuhtab'i dar Iran va đahan-e eslam*, Tehran, Bahbahani.

- Halabi, Ali Asgar (2005), *Zakani-name*, Tehran, Zovar.
- Halekirad, Hosein (1996), *Ket'e va ket'esoraji dar šer'e farsi*, Tehran, Elmi va farhangi.
- Halilović, Muamer (2017a), „Socijalna kritika u delima Sadija Širazija”, *Kom: časopis za religijske nauke* 6 (2): 19–48.
- Halilović, Muamer (2017b), „Vapaj naja – analiza socijalne misli Mevlane Rumija”, *Kom: časopis za religijske nauke* 6 (3): 1–30.
- Halilović, Muamer (2019), *Islam i sociologija religije*, Beograd, Centar za religijske nauke „Kom”.
- Hakimazar, Mohamad (2015), „Ta'amoli dar mohtava-je edtemai-je tanz-e Ubejd”, *Pažuhešha-je nakd-e adabi va sabkšenasi* 11 (2): 97–121.
- Jusefi, Golam Hosein (1976), *Didari ba ahl-e kalam*, Mašhad, Univerzitet „Ferdousi”.
- Kulejni, Abu Džafer Muhamed (1988), *Usul al-Kafi*, Tehran, Eslamije.
- Mahdžub, Muhamed Džafar (1994), „Barresi-je asar-e Ubejd Zakani: Arzjabi-je Latajef”, *Iranšenasi* 6 (4): 795–816.
- Matar, Ahmed (2001), *al-A'mal aš-š'rija al-kamila*, London, drugo izdanje.
- Mohtari, Kasem; Sepehrinija, Đavad & Đoukar, Samira (2013), „Tanz-e sijasi-edtemai dar andišeha-je Ubejd Zakani va Ahmed Matar”, *Kavošname-je adabijat-e tatbiki* 3 (4): 121–146.
- Mubarak, Abdulkadir (2016), „Democracy from Islamic Law Perspective”, *Kom: Journal of Religious Sciences* 5 (3): 1–18.
- Popović, Tanja (2007), *Rečnik književnih termina*, Beograd, Logos Art / Edicija.
- Sprachman, Paul (1979), „Ubejd Zakani, latifepardaz va tanzavar-e bozorg-e Iran”, *Ajande* 5 (4/5): 224–237.
- Sprachman, Paul (1984), „Aklaq-al-ashraf”, *Encyclopaedia Iranica*, dostupno na: <http://iranica.com/articles/aklaq-al-asraf-the-ethics-of-the-aristocracy-a-satire-composed-in-740-1340-41-the-most-important-work-of-obayd-zakani> (pristupljeno 10. januara 2020).
- Valij, Vahab (2000), *Mađmue-maqalat-e avalin seminar-e tarihi-je hođum-e Mogol be Iran va pajamadha-je an*, Tehran, Univerzitet „Šehid Behešti”.
- Velajati, Ali Akbar (2016), *Istorija kulture i civilizacije islama i Irana*, preveo s persijskog jezika Muamer Halilović, Beograd, Centar za religijske nauke „Kom”.
- Zakani, Ubejd (1995), *Ahlak al-ašraf*, priredio Ali Asgar Halabi, Tehran, Asatir.
- Zakani, Ubejd (1999), *Kolijat*, priredio Mohamad Džafar Mahdžub, New York, Bibliotheca Persica Press.
- Zakani, Ubejd (2000), *Kolijat*, priredio i delove s arapskog jezika preveo Parviz Atabaki, Tehran, Zovar.
- Zakani, Ubejd (2001), *Gozide-je resale-je Delgoša*, priredio Ebrahim Nabavi, Tehran, Rouzane, drugo izdanje.
- Zakani, Ubejd (2004), *Ta'rifat, Sad pand, Navadir al-amsal*, priredio, korigovao i delimično preveo Ali Asgar Halabi, Tehran, Asatir.

Satire and Social Criticism in Ubayd Zakani's Works

Muamer Halilović

*Department of Religious Civilization
Center for Religious Sciences "Kom", Belgrade, Serbia*

Social problems can be discussed in different ways. One is a philosophical interpretation of the essence of the problem, another is a historical consideration of the origin of the problem, and the third is a sociological analysis of the relationship between the problem and the development, namely decadence, of social life. However, all this belongs to the scientific method of social research, when we try to approach the analysis and solution of the problem by perceiving the problem as a phenomenon with certain characteristics and properties. Nevertheless, there is also a way when we just want to point out the problem, to draw people's attention to its harmfulness, to remind them that they are largely accustomed to it, to the extent that they no longer notice it even though its harmfulness is still obvious, perhaps even more than ever before. This is exactly the method that some writers, satirists, opt for. They offer a caricature of the social situation, because they believe that this is the only way we will get startled and realize how unconscious and unscrupulous we have been in relation to certain harmful circumstances in which we live and raise our children and future generations. Very often satirists do not offer any concrete solution, because that is not what they intend to do. Their method is not scientific, so that we would expect them to analyze a problem and then propose a solution. Their intention is solely to shake up the members of their community, wake them up from the dream they have fallen into, and encourage them to do something. Not more than that.

In this paper, we will try, holding probably the greatest satirist in the history of Islam, Ubayd Zakani, as an example, to find out to what extent satirical thought could have been useful in the period following the Mongols' occupation of almost all Muslim territories.

Keywords: *Ubayd Zakani, satire, literature, Islam, poetry, social thought, society, criticism*